

MARDİN'İN KALKINMASINDA TURİZMİN LOKOMOTİF SEKTÖR OLARAK BELİRLENMESİ GEREKLİLİĞİ

Lokman TOPRAK

Yrd.Doç.Dr., Mardin Artuklu Univ., Turizm İşl. ve Otelcilik Yüksekokulu

Özet

Kalkınma perspektifinden olaya bakıldığında dünyada olduğu gibi ülkemizde de bölgelerarasında büyük farklılıkların olduğu görülmektedir. Tarihi İpekyolu üzerinde önemli ticaret kentlerinden biri olan Mardin; geçmiş dönemleriyle kıyaslandığında modern dönemde eğitimden sağlığa, sanattan spora bütün sosyo-ekonomik göstergeler açısından geri kalmış görünmektedir. Turizmdeki çağdaş gelişmeler dikkate alındığında Mardin'in kendi iç dinamiklerinin ve tarihsel mirasının rasyonel bir şekilde harekete geçirilebilmesi durumunda turizm lokomotif bir sektör olarak Mardin'in kalkınmasında başı çekebilecektir. Sektörün istihdama olan pozitif katkısının yanı sıra ticaret, inşaat, el sanatları, vb. sektörlerle olan dolaylı etkileri düşünüldüğünde ekonomi ve dolayısıyla da kalkınma için bir çarpan etkisi yaratacağı söylenebilir. Yatırımlara doğrudan etki eden başta ulaşım ve güvenlik noktasında gerekli iyileşmelerin sağlanabilmesi durumunda Mardin turizm yatırımları için son derece cazip bir duruma gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma farklılıkları, lokomotif sektör, sosyo-ekonomik göstergeler, turizm sektörü, Mardin'in turizm potansiyeli.

Abstract

In the Development of Mardin, the Necessity of Tourism Sector Study as a Locomotive Sector

As examples of the world, There are big development differences between regions and cities in our country. Mardin, one of the Turkey's southeast border city, searches the richness of the past, which is reached with the trade and agriculture. Indeed, the city's education, health, industry, trade and in agricultural backwardness in almost all socio-economic indicators, have become conspicuous. when we examine the status of the city, the richness of its unique architectural style in the past, cultural and historical wealth is seen as this city is having the potential to be able a center of attraction for tourism. Manpower in the tourism sector, based on a sector that directly affect the employment of the other sectors affected by the height of the multiplier coefficient, given the leading role in the development of the city. Indeed, if transportation, security and publicity problems resolved, a favorite venue for tourism investment will be evident. Mardin to the future, with the re-development of the tourism sector will reach the days of rich and prosperous.

Keywords: Development differences, locomotive sector, socio-economic indicators, the tourism sector, the tourism potential of Mardin.

Kurte

Di Pêşketina Mêrdînê de Pêdiviya Danîna Turîzmê Weke Lokomotîfa Asasî

Gava ji perspektîva pêşketinê tê nihêrtin, tê dîtin ku li welatê me, di nav herêman de cudahiyên mezin hene. Mêrdîna ku bajarekî girîng ê danûstendinê ye û li ser Rêya Hevrîşimî ye, gava bi demên xwe yên berê ve tê berawerdkirin, tê dîtin ku di serdema nûjen de ji perwerdehiyê heya tendirustiyê, ji hunerê heya sportê ji aliyê şanîderên sosyo-ekonomîk ve paş de maye. Gava pêşdeketinên hevdemî weke pîvek bête

pejirandin, dê bê dîtin ku heke dînamîkên navxweyî yên Mêrdînê û mayîndeya wê ya dîrokî bi awayekî bikeve tevgerê, dê sektora turîzmê weke lokomotifekê serê pêşketina Mêrdînê bikşîne. Heke tevkeriya sektorê ya li ser îstîhdamê û bandora wê ya neyekser a di warê bazirganî, avahî û hunerên destkariyê hwd. de jî li ber çav bête girtin, em dikarin bêjin ku dê li ser ekonomî û her wiha jî bo pêşketinê jî rolê xwe yê sereke bilîze. Heke gihandin û ewlekarî bê tekûzkirin, Mêrdîn dê jî bo veberhênanên turîzmê bigîje asteke dilkêş.

Peyvên Sereke: Cudahiyên pêşketinê, sektora lokomotif, şanîderên sosyo-ekonomîk, sektora turîzmê, potansiyala Mêrdînê ya turîzmê.

چکیده

ضرورت توسعه بخش گردشگری در ماردین

مناطق جغرافیایی کشورمان - همانند بیشتر مناطق دنیا - از نظر میزان پیشرفت در یک سطح قرار ندارند. وبه نظر می رسد شهر ماردین که یکی از مهمترین مراکز تجاری وتاریخی واقع شده بر جاده ی تاریخی ابریشم است؛ در مقایسه با سایر دوره های تاریخی اش، از لحاظ بیشتر شاخصهای اجتماعی، اقتصادی، تعلیمی، بهداشتی، هنری و ورزشی گریبانگیر عقب افتادگی بیشتری شده است. از نظر گردشگری فرهنگ غنی تاریخی موجود در شهر ماردین به همراه سایر پتانسیلهای موجود می تواند نقطه آغاز این تحول باشد که نه تنها فرصتهای عمل زیادی را بوجود خواهد آورد؛ بلکه تاثیر قابل توجهی را بر رشد واقتصاد منطقه هم خواهد داشت. واگر استانداردهای لازم در راستای ایجاد وسایل حمل ونقل مناسب وبرقراری امنیت ایجاد شود، ماردین پتانسیل قابل توجهی را برای جذب سرمایه گزاری در بخش گردشگری دارد.

واژگان کلیدی: توسعه، شاخصهای اجتماعی واقتصادی، گردشگری، ماردین.

المخلص

ضرورة تحديد الحاجة إلى قاطرة قطاع السياحة لتنمية ماردین

حينما يُنظر إلى الموضوع من وجهة نظر التنمية، يُرى أن هناك اختلافات كبيرة من حيث الأقاليم الجغرافية في بلادنا، كما هو الوضع في العالم، ويبدو أن

ماردين التي تعد واحدة من المدن التجارية الرئيسية على طريق الحرير التاريخي، تتخلف بالمقارنة مع الفترات السابقة في العصر الحديث، من حيث جميع المؤشرات الاجتماعية والاقتصادية والتعليم، والصحة، والفنون والرياضة، وبالنظر في التطورات المعاصرة في مجال السياحة، يمكن أن تكون الديناميكيات الداخلية والتراث التاريخي الخاصة لماردين قاطرة قادرة رئيسة فعالة لتطوير القطاع السياحي للمدينة، فضلا عن المساهمة الإيجابية لهذا القطاع لفرص العمل، ويمكن أن يقال إن للقطاع تأثيرا مضاعفا غير مباشر للتنمية والاقتصاد، وإذا تمت التحسينات اللازمة في مجال النقل وتوفير الأمن التي تؤثر بشكل مباشر على الاستثمارات سوف تصبح ماردین جذابة للغاية للاستثمارات السياحية.

الكلمات الأساسية: التنمية، القطاع الرئيسي، المؤشرات الاجتماعية والاقتصادية، وقطاع السياحة، والمقومات السياحية، ماردین

Giriş

Ulusal ekonomiler içinde “gelişmiş”, “duraklamış” ve “geri kalmış” gibi farklı gelişmişlik düzeyinde yörelerin ve bölgelerin ortaya çıkması toplumu oluşturan fertler arasında istihdam imkânları, gelir ve refah dağılımı açısından çeşitli eşitsizlik ve dengesizliklere yol açmaktadır. Gelişmenin bütün nimetlerinden her ülkenin, hatta aynı ülke içinde her bölge halkının eşit seviyede yararlanamadığı gerçeği Türkiye’de de kendisini büyük ölçüde hissettirmektedir. Sanayinin tamamına yakınının Batı ve kısmen de güney ve iç bölgelerde kümelenmesi mevcut bölgelerarası dengesizliklere kaynaklık eden temel etkidir.

Bu çalışmada, Mardin’in ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan geri kalmışlığı sektörel bazda ele alınarak bölgesel kalkınma farklılığını azaltmada turizm sektörünün yadsınmaz rolü üzerinde durulacaktır. Çağdaş dünyada özellikle kalkınma yarışında geç kalmış ülkelerde turizmin keşfedilmesi, potansiyeli olan bölgelerin geliştirilmesinde turizm sektörünün kalkınmaya olan pozitif etkilerinin her geçen gün daha da iyi anlaşıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Mardin’in sahip olduğu turizm potansiyelini rasyonel olarak kullanabilmesi durumunda hem ulusal ve bölgesel kalkınmaya hem de bölgelerarasındaki kalkınmışlık farkından doğan kalkınma açığının kapatılmasına katkıda bulunacaktır.

1. MEVCUT DURUM

1.1. Nüfus

Tablo 1: Nüfus Göstergeleri

Mardin		Türkiye
Nüfus (kişi) 2008	750.697	71.517.100
Nüfus (kişi) 2009	737.852	72.561.312
Yıllık nüfus artış hızı 2007-2008 (%)	6,57	12,9
Yıllık nüfus artış hızı 2008-2009 (%)	-17,1	14,6
Genç nüfus (15-24 yaş)	154.714	12.514.737
Yüz ölçümü (Km2)	8.806	814.578
Nüfus yoğunluğu (kişi/km2)	84	89
Şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı	0,57	0,76

Kaynak: 2008 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

Nüfus potansiyeli açısından Mardin'in yaklaşık olarak 750 bin civarı bir nüfusa sahiptir ve Türkiye de yakın gelecekte yapılması düşünülen büyükşehirler arasında Mardin'inde adı geçmektedir. 2007-2008 dönemi ve 2008-2009 dönemleri kendi aralarında karşılaştırıldıklarında yıllık nüfus artış hızının düşme eğiliminde olduğu ve ilgili yıllar arasında % 60,57'den -%17,1'e düştüğü görülmektedir. Doğurganlık olgusu açısından olaya bakıldığında Mardin'de 15-44 yaş arası 1000 kadına düşen doğum sayısı 106,2 iken Türkiye ortalamasının 73,5 olduğu görülmektedir. Mardin Türkiye'deki en eski kentlerden biri olmakla birlikte şehirleşme oranı ya da nüfusun şehirde yaşama oranı açısından dikkate alındığında Türkiye'nin diğer illerine göre oldukça düşük bir orana sahiptir. Örneğin; Türkiye'de şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı 0,76 iken Mardin'de 0,57'dir. Bölge ölçeğinde duruma bakıldığında Mardin, şehirleşme oranı açısından bölgenin en düşük ili olduğu ve 2008 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)'nden elde edilen verilere göre il'in bölgenin özellikle batısındaki illere ciddi oranda göç

verdiği göze çarpmaktadır. Diğer bir ifadeyle Mardin bölge illeri arasında en çok göç veren olan ildir.

1.2. Sağlık

Mardin’de sağlık hizmetlerinden yararlanma imkânlarının, son yıllardaki genel iyileşmeye rağmen kişi başına düşen sağlık personeli, erişilebilirlik ve sağlık kuruluşlarının kapasitesi gibi göstergeler açısından değerlendirildiğinde henüz yeterli olmadığı görülmektedir. DPT’nin 2000 yılı verilerini esas alarak 2003 yılında hazırladığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmasında, sağlık sektörü gelişmişlik endeksine göre Mardin 81 il arasında 71’nci sırada yer almaktadır. On bin kişiye düşen hekim ve hastane yatağı sayıları açısından da kent, Türkiye’de son sıralarda yer almaktadır. Bebek ölüm oranında AB standardı % 10-15 iken, Mardin’de bu oran % 43 düzeyindedir. Sağlık ile ilgili göstergeler aynı şekilde aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Tablo 2: TRC3 Bölgesi Sağlık Sektörü Gelişmişliği

	Mardin	
Sağlık Sektörü Gelişmişlik Endeksi / Türkiye Sıralaması	-1,1	71
Bebek ölüm oranı (%o) / Türkiye sıralaması	43,0	48
On bin kişiye düşen hekim sayısı / Türkiye sıralaması	3,5	79
On bin kişiye düşen diş hekimi sayısı / Türkiye sıralaması	0,2	81
On bin kişiye düşen eczane sayısı / Türkiye sıralaması	1,5	59
On bin kişiye düşen hastane yatağı sayısı / Türkiye sıralaması	6,7	76

Kaynak: Sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması çalışması, (DPT, 2003)

1.3. Eğitim

DPT’nin 2003 yılında hazırladığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmasında eğitim sektörü gelişmişlik endeksine göre Mardin’in Türkiye’deki iller arasında 74’ncü sırada olduğu görülmektedir. Mardin, okullaşma oranı açısından % 97,2’lik oranla Türkiye genelinde 41’nci sırada yer alsa da, ilköğretimdeki okullaşma

oranı dışındaki bütün göstergelerde ülke ortalamalarının çok altında değerlere sahip olduğu ve hatta en son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Örneğin; üniversite mezunlarının 22 ve üstü yaş nüfusa oranı dikkate alındığında bunun yüzde 4,4 gibi çok düşük bir değerle sondan ikinci sıraya tekabül ettiği görülmektedir.

Tablo 3: TRC3 Bölgesi Eğitim Sektörü Gelişmişliği

	Mardin	
Eğitim Sektörü Gelişmişlik endeksi / Türkiye sıralaması	-1,58	74
Okuryazarlık oranı / Türkiye sıralaması	71,2	72
Okuryazar kadın nüfusun toplam kadın nüfusa oranı / Türkiye sıralaması	56,8	73
Üniversite bitirenlerin 22 ve üstü yaş nüfusa oranı / Türkiye sıralaması	4,4	79
İlköğretimde okullaşma oranı / Türkiye sıralaması	97,2	41
Liseler okullaşma oranı/ Türkiye sıralaması	22,9	70
Mesleki ve teknik liseler okullaşma oranı / Türkiye sıralaması	7,1	73

Kaynak: Sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması çalışması, (DPT 2003)

2008 yılı verilerine göre genel okuryazarlık oranı % 78,4 olmakla birlikte, kadın okuryazarlığı % 69,9'a kadar düşmektedir. Mardin genel okuryazarlık ve özellikle kadın okuryazarlığında, çok da yüksek olmayan Türkiye standartlarının çok altında kalmaya devam etmektedir.

Tablo 4: TRC3 Bölgesi Okuryazarlık Göstergeleri

	Mardin	Türkiye
Okur-yazar Oranı	78,4	85,71
Okur-yazar Kadın Oranı	69,9	81,66

Kaynak: 2008 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

2. EKONOMİK YAPI

2.1. Gelir Dağılımı

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye gelir dağılımında eşitsizliğin yoğun bir şekilde yaşandığı bir ülkedir ve bu eşitsizliğin en önemli kaynaklarından biri bölgeler arasındaki çok yüksek gelişmişlik farklarıdır.

Mardin, TRC3 Bölgesi 2001 verilerine göre kişi başına 993 \$ GSYİH ile Türkiye'nin en yoksul illerinden biridir. Bir toplumdaki gelir seviyesi bizlere tüketim harcamalarının dağılımı, toplumsal adalet, gelişmişlik ve yoksulluk düzeyleri hakkında bazı yargılara varmak açısından önemli veriler sunmaktadır.

Bölgedeki yoksulluk ve reel gelirin düşüklüğü hakkında aynı derecede çarpıcı bir başka gözlem de tüketim harcamalarında gıda ve alkolsüz içeceklerin payına bakılarak yapılabilir. Türkiye genelinde hane halkları tüketim harcamalarının % 27,5'ini gıda ve alkolsüz içeceklere ayılırken bu oran TRC3 Bölgesi'nde % 48,8'e çıkmaktadır. İktisat teorisinde Engel Kanunu olarak bilinen kurama göre temel tüketim mallarından gıda ve alkolsüz içecekler için yapılan harcamaların gelire oranı gelir arttıkça azalmaktadır. Bu oranlar arasındaki farkın bu kadar yüksek olması Türkiye ve TRC3 Bölgesi'nin ortalama bireyleri arasında çok önemli bir reel gelir farkının olduğunu göstermektedir. Üstelik Türkiye genelinde yıllar itibariyle istikrarlı olarak azalma eğilimi içinde olan bu oranın, Bölge'de aynı trendi takip etmediği görülmektedir. Nitekim 2003-2005 yılları arasında 2,2 puan düşen söz konusu oranın, 2006 yılında 2,7 puan yükselerek başlangıç yılı seviyesinin üstüne çıktığı ve 2007 yılındaki hafif düşüşle 2003 yılı seviyesinin çok az altına indiği görülmektedir. Söz konusu oranların sergilediği değişim dikkate alınacak olursa, bölge halkının gelir düzeyinin Türkiye ortalamasına yaklaşma eğiliminden uzak olduğunu söyleyebiliriz (Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2008).

2.2. Genel Ekonomik Göstergeler

Kişisel gelirin ölçülmesinde daha gerçekçi göstergeler sunan satın alma gücü paritesine göre Mardin'de 2001 yılında kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla aynı yılın Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH'nın % 46'sı kadar yani 2809 \$'dır.

Tablo 5: TRC3 Bölgesi GSYİH Göstergeleri

	Mardin
Cari fiyatlarla kişi başına düşen GSYİH (\$)	983
Satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH (\$)	2809
Kişi başına GSYİH Türkiye Sıralaması	68
GSYİH gelişme hızı	%64,8

Kaynak: Bölgesel istatistikler TÜİK 2001

Türkiye ve AB ölçeğinde istihdam oranları mukayese edildiğinde AB ortalaması % 66,3 iken Türkiye ortalaması % 41,7'dir. Türkiye'nin kendi içinde bölgeler arasında bir mukayese yapıldığında ise GAP Bölgesinin ülke ortalamasının altında kaldığı ve TRC3 Bölgesinin, GAP Bölgesinin de altında istihdam oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Örneğin; TRC3 Bölgesinde 15 yaş ve üstü nüfusta çalışanların oranı % 25,4'lük bir orana sahiptir. 2008 yılı verilerine göre Mardin'de işsizlik oranı %17'dir (TÜİK, 2008). GAP Bölgesi'nde bu oranın % 15,8, Türkiye genelinde ise % 11 olduğunu düşünüldüğünde bu oranın hem GAP Bölgesi hem de Türkiye ortalamalarının oldukça üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 6: TRC3 ve TR İşgücü Göstergeleri

	TRC3		TR	
	2007	2008	2007	2008
Kurumsal olmayan nüfus (Bin)	1.853	1.890	68.901	69.774
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (Bin)	1.040	1.039	49.994	50.772
İşgücü (Bin)	313	319	23.114	23.805
İstihdam (Bin)	251	264	20.738	21.194
İşsiz (Bin)	62	56	2.376	2.611

İşgücüne dahil olmayan nüfus (Bin)	727	720	26.879	26.967
İşgücüne katılma oranı (%)	30,1	30,7	46,2	46,9
İşsizlik oran (%)	19,9	17,4	10,3	11
İstihdam oranı (%)	24,1	25,4	41,5	41,7
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	22,1	20,9	12,6	13,6

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2008)

Tabloda, Türkiye geneline ve Bölge'ye ait 2008 yılı istihdam ve işsizlik rakamları 2007 yılı rakamlarıyla karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Türkiye genelinde olduğu gibi Bölge'de de 2008 yılında işgücüne katılma ve istihdama katılma oranlarında bir önceki yıla göre bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak, Türkiye'de son bir yılda yapılan yatırımların işgücüne yeni katılan nüfusa istihdam sağlama noktasında yeterli olmamasından dolayı işsizlik oranının arttığı görülmektedir. TRC3 Bölgesinde ise 2008 yılında işgücüne yeni dâhil olanların yanı sıra bir önceki yıl işsiz olanların da bir bölümü istihdam edilebilmiştir. Dolayısıyla bölgede son bir yılda işsizliğin hem sayı hem de oran olarak azaldığı görülmektedir. Bütün bunlar da dâhil mevcut veriler dikkate alındığında Bölge'nin hem işsizlik, hem istihdam, hem de işgücüne katılım oranlarında ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Tarım dışı işsizlik oranlarında da benzer bir durumun geçerli olduğu görülmektedir. 2008 yılı verilerine göre bölgede tarım dışı işsizlik oranı bir önceki yıla göre 1,2 puanlık bir azalma göstererek % 20,9 olarak tespit edilmiştir. Toplamda Türkiye'de ise tarım dışı işsizlik oranı son bir yılda 1 puanlık artışla % 13,6 olarak tespit edilmiştir.

Her bölgenin kendine özgü sosyo-kültürel, fiziki ve beşeri bir yapısı vardır. Bu açıdan düşünüldüğünde Bölge'yi istihdamın yapısı açısından Türkiye genelinden farklı kılan bazı hususların olduğu görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

1-TRC3 Bölgesi'nde istihdam, 2005 yılından itibaren hizmetler sektöründe yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu sektörde istihdam edilenlerin oranı 2004 yılında % 43,2 iken 2006 yılında % 62,4'e yükselmiş ancak bu yıldan sonra istikrarlı bir düşüşle 2008 yılındaki % 54,8'e gerilemiştir (Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2008)).

2- İstatistiklerde en çok dikkat çeken husus, 2004-2006 yılları arasında TRC3 Bölgesi'nde tarım sektöründe istihdam oranlarında keskin bir düşüşün yaşanmış olmasıdır. 2004'lere kadar tarım en çok istihdam sağlayan sektör iken 2005 yılından itibaren yerini hizmetler sektörüne bırakmaya başlamıştır. 2004 yılında hız kazanan tarımdan kopma sürecinin büyük ölçüde bölge dışına yönelen nüfus hareketleriyle bir paralellik arz ettiği görülmekte olup bunun bölge illerinin dışarıya net göç veriyor olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır¹. Bu durum ilgili yıllara ait işgücü ve işsizlik verileriyle birlikte ele alındığında tarım sektöründen ayrılan nüfusun, kentsel işgücü ve istihdama dâhil olamayarak işsizler arasına katıldığı veya Bölge dışına göç ettiği söylenebilir. Ülke genelinde tarım sektöründe bir çözülme ve istihdamda bir daralma yaşanıyor olmakla birlikte bunun Bölge'deki kadar hızlı olmadığı görülmektedir. Öte yandan Türkiye'de tarım sektöründe istihdam oranındaki azalma 2007 yılından itibaren durmasına rağmen Bölge'de 2006 yılından itibaren belirgin bir şekilde artış eğilimi gösterdiği ve tarımdan kopan nüfusun ağırlıklı olarak hizmet sektörüne yöneldiği görülmektedir. Türkiye genelinde de böyle bir eğilim mevcut olmakla birlikte hizmet sektöründeki istihdam oranının büyüme hızının Bölge'de olduğu kadar yüksek olmadığı görülmektedir.

3- TRC3 Bölgesinde sanayi sektöründe istihdam oranının 2004 - 2006 yılları arasında % 50 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Kısa bir duraklama evresinden sonra 2007-2008 yıllarında da bu oran artmaya devam etmiş ve 2008'de, 2004'e göre Bölge istihdamında sanayi sektörünün payı 8,4'e, hizmet sektörünün payı ise 11,6'ya yükselmiştir. Son yıllarda Türkiye'de sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı sabit kalırken, TRC3 Bölgesi'nde sanayi ve tarım sektörünün istihdamdan aldığı payın artması üstünde durulması gereken bir husustur. Bu durum aslında Bölgede sanayi sektörünün istihdam yaratma potansiyelinin azımsanmayacak ölçüde yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, Bölge'de 2008 yılında % 19,4 olarak gerçekleşen sanayi istihdamı oranının Türkiye ortalaması olan % 26,8'in oldukça altında olduğu görülmektedir.

DPT tarafından belli periyotlarla yapılan iller arası sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Mardin 1996 yılında

¹ 2000-2007 yılları arasındaki göç hareketleriyle ilgili bilgi mevcut değildir. Buradaki gözlemimiz ADNKS'ye göre oluşturulan 2007-2008 dönemi göç istatistiklerine ve 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına dayanmaktadır. Ayrıca 2004-2008 yıllarını kapsayan TÜİK hane halkı istatistiklerine göre Bölge'de 15 yaş üstü nüfusun Türkiye içindeki payı sürekli olarak düşmektedir. (Bkz. Şekil 9)

66'ncı sırada yer alırken 2003 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre 72'nci sıraya düşmüştür (DPT, 1996). Uluslar Arası Rekabet Araştırmaları Kurumu'nun 2007-2008 ve 2008-2009 yılları için yaptığı İller Arası Rekabetçilik Endeksi çalışmasına göre Mardin'in genel endekste 81 il içerisinde mevcut yerini koruduğu ve sadece erişebilirlik sıralamasında bir iyileşme olduğu görülmektedir². URAK tarafından yapılan bir araştırmaya göre TRC3 Bölgesi'nin en geri kaldığı alanın markalaşma becerisi ve yenilikçilik olduğu tespit edilmiştir. Mardin ve Batman'ın bu göstergeler açısından bölgedeki diğer illere göre biraz daha üst sıralarda yer almasının diğer illerin bu alanda geri kalmasından kaynaklandığı söylenebilir³.

2.2.1.Sanayi ve Ticaret

Mardin, imalat sanayinin gelişmesi için ciddi bir potansiyele sahip olmakla birlikte başta altyapı ve kalifiye eleman eksikliği olmak üzere birçok nedenden dolayı çok geri kaldığı görülmektedir.

Tablo 7: Mardin İli İmalat Sanayi Gelişmişliği

	Mardin
İmalat sanayi gelişmişlik sırası	68
Sanayi iş kolunda çalışanların toplam istihdama oranına göre Türkiye sırası	70
Organize sanayi bölgesi parsel sayısına göre Türkiye sırası	31
Küçük sanayi siteleri iş yeri sayısına göre Türkiye sırası	67
İmalat sanayi iş yeri sayısına göre Türkiye sırası	57
İmalat sanayi yıllık çalışanlar ortalama sayısına göre Türkiye sırası	66
İmalat sanayi kurulu güç kapasite miktarına göre Türkiye sırası	52
Fert başına imalat sanayi elektrik tüketimine göre Türkiye sırası	55
Fert başına imalat sanayi katma değerine göre Türkiye sırası	62

Kaynak: Sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması çalışması, (DPT 2003)

² İller arası rekabetçilik endeksi çalışması

³ URAK, 2008-2009.

Yukarıdaki verilere göre Mardin'in özellikle küçük sanayi siteleri iş yeri sayısı ve imalat sanayi yıllık çalışanlar ortalama sayısı gibi veriler açısından Türkiye'nin en geri kalmış şehirleri arasında yer aldığı görülmektedir. Mardin ilinde OSB'nin 1976 gibi çok erken bir tarihte kurulmuş olmasına rağmen gerek altyapı ve gerekse de güvenlik sorunları nedeniyle yeterince verimli bir şekilde çalışmadığı söylenebilir⁴.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan iki sınır kapısının TRC3 Bölgesinde yer alması Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine ihracatı için büyük önem arz etmektedir. Yukarıda yıllara göre TRC3 Bölgesinden yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payına yer vermiştik. Oran olarak düşük olmakla birlikte Bölgenin toplam ihracat içindeki payının gittikçe artan bir eğilim gösterdiği ve bu illerde sınır ticaretinin gelişmekte olduğu görülmektedir. Bölge illerinden Şırnak ve Mardin'de ihracatçı firma sayısı ve ihracat değeri her yıl yüksek oranlarda artış göstermektedir. Bu illerde bulunan Habur ve Nusaybin sınır kapıları ile ilgili iyileştirmeler yapılmakla beraber ihtisas kapıları şeklinde düzenlenmeleri gerekliliği de ortadadır. TOBB tarafından yap-işlet-devret modeline göre 216 dönümlük bir alana yapılması planlanan ve mevcut haliyle sadece insan ve şahsi araç geçişlerine açık olan Nusaybin Sınır Kapısı'nın nitelik olarak sınırlı bavul ticareti yapılabilen "sınır ticareti" kavramından uzak bir yapı durumunda olduğu söylenebilir.

Yaşanan son küresel kriz ile beraber alternatif pazarların Türkiye için önemi daha iyi anlaşılmış ve özellikle komşu ülkelerle yapılan ticaret daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye'de küresel krizle birlikte dış pazarlarda talebin düşmesine paralel olarak ihracatın daralmaya başladığı bazı aylarda bile Irak ve Suriye gibi komşu ülkelerle yapılan ticaret hacminin hız kesmeden artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu ülkelerle yapılan ticarete ciddi bir düşüşün yaşanmamasını AB ülkelerine göre küresel krizden daha az etkilendiklerine bağlayabiliriz. Tüm bunlar TRC3 Bölgesinde yer alan illerin diğer bölge illerine göre ihracat ve alternatif pazarlar açısından önemli bir avantaja sahip olduğunu göstermektedir⁵.

Sosyolojik açıdan bir bölgenin ekonomik gelişmişliği sadece kişi başına düşen gelir miktarından hareketle ölçülemez. Gelişmişliği belirleyen ve hatta tetikleyen unsurların başında bölgenin sosyal, ekonomik, kültürel, beşeri ve doğal sermayeleri gelmektedir. EDAM

⁴ Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış ticaret istatistikleri.

⁵ TÜİK Bölgesel Göstergeler TRC3 2008.

tarafından yapılan ve Ocak 2009'da yayınlanan "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi" isimli çalışmaya göre TRC3 Bölge illerinin yaratıcı sermaye ve fiziki altyapı endeksleri gibi açılardan çok gerilerde yer aldığı tespit edilmiştir.⁶ Bunun kurulan şirket ve kooperatif sayılarına yansımalarının son derece olumsuz olduğu görülmektedir. Tablo incelendiğinde; bu dört ilde kurulan şirket ve kooperatif sayılarının bu illerin potansiyelleri dikkate alındığında çok kısıtlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki işletmelerin Ar-Ge ve yenilikçiliğe yeterli miktarda bütçe ayır(a)madıkları tespit edilmiştir. Girişimcilik ve inovasyon ruhunun eksikliği hem sermaye birikimini ve hem de istihdam artışını olumsuz etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 2009 yılı verilerine göre Mardin ilinde mevcut kayıtlı işletme sayısı 187 olup bu işletmelerde toplam 5.115 kişi çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu işletmelerin büyük çoğunluğunu KOBİ'ler oluşturmakta olup her bir işletmede ortalama olarak 27 kişi çalışmaktadır⁷.

2.2.2. Tarım

TRC3 Bölgesi'nde tarım dışı alanların % 47'si mera ve orman haricindeki dağlık alanlardan oluşmaktadır. Tarım dışı alanın % 19'unu kaplayan TRC3 Bölgesi'ndeki çayır ve mera alanının hem GAP Bölgesi rakamları hem de ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. TRC3 Bölgesi kapsamında yer alan iller arasında Mardin, 889,100 hektar ile birinci sırada yer almaktadır. Mardin aynı zamanda % 41 oranı ile toplam yüzölçümü içinde en fazla tarım alanına sahip olan ildir de⁸. TRC3 Bölgesi'nde en çok sulanabilir alana sahip il olan Mardin, sulu tarımın geliştirilmesi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. GAP'ın önemli bir ayağı olan Ceylanpınar ve Kızıltepe'ye açık kanalla su getirecek projenin tamamlanması bu potansiyelin değerlendirilmesi açısından önemlidir⁹.

2.2.3. Turizm

Ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel anlamda ülkeler ve bölgeler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan turizm son yıllarda dünyada hızla gelişen sektörlerden biridir. Emek yoğun faaliyetlerin turizmde büyük bir paya sahip olması özellikle gelişmekte olan ülke ve bölgelerde turizmin ulusal ve bölgesel kalkınmada önemli araç

⁶ Yaratıcı Sermaye Endeksi: Mardin (78), Batman (69), Şırnak (81), Siirt (77)

Fiziki Altyapı Endeksi: Mardin(67), Batman(68), Şırnak (64), Siirt (65).

⁷ Sanayi Veri Tabanı 2009 (www.tobb.org.tr)

⁸ TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı , 2004.

⁹ TÜİK Bölgesel Göstergeler TRC3 (2008).

haline gelmesini sağlamıştır. Gelirleri arttıran ve verimliliği yüksek olan turizm sektörü aktif olduğu yerlerde sosyal yapıyı etkileyen önemli bir faktördür. Ekonomik gelişmelere büyük katkıları olan turizm, toplumun sahip olduğu gelenek ve kültür üzerinde de etkiye sahiptir. Ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda gelişmekte olan ülke ve bölgelerin kalkınmasında katkıları olan turizm sektörünün geliştirilmesi bulunduğu bölgenin refah seviyesinin de yükselmesine pozitif katkı sağlayacaktır.

Günümüz dünyasında her geçen gün daha da önem kazanan bir sektör haline gelen turizm; yatırımların ve ekonomik faaliyetlerin artmasını sağlayarak pek çok sektördeki işletmelerin mevcut kapasitelerini, iş ve istihdam hacimlerini geliştirmesini tetikleyecek bir etkiye sahiptir. Turizm; bulunduğu yerin gelirine ve istihdam oranının artmasına, sosyal ve kültürel hayatına bölgenin, ülkenin ve gerek ulusal ve gerekse de uluslararası düzeyde tanıtımı açısından bir çarpan etkisine sahiptir. Bu etkileri göz önüne alındığında turizmin özellikle gelişmekte olan ve sermaye sıkıntısı çeken ülkeler açısından gerek ulusal ve gerekse de bölgesel kalkınma açısından büyük bir önem taşımaktadır. Dünyada yaklaşık olarak 300 milyon kişi turizm sektöründe çalışmaktadır. Dolayısıyla turizm sektörü uluslararası ölçekte geniş iş ve istihdam olanakları yaratmaktadır. Dünyada çalışan her 16 kişiden biri turizm sektöründe olup uluslararası sermaye yatırımlarının yaklaşık olarak % 7'si bu alana yapılmaktadır (Emekli, 2005, s.78).

Her geçen gün gittikçe artan öneminden dolayı turizm sektöründe gerek küresel ve gerekse de ulusal ve bölgesel düzeylerde yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) tarafından hazırlanan Turizm 2020 Vizyonu Raporuna göre, 2020 yılında turist sayısının 1,6 milyara harcamaların ise 2 trilyon dolara ulaşacağı ve sektörün yıllık bazda ortalama olarak % 4,1 oranında büyüyerek küresel ekonomiden daha hızlı bir şekilde gelişim göstereceği tahmin edilmektedir. Rapora göre, 2020 yılında en fazla turist çekecek üç bölge sırasıyla Avrupa (717 milyon), Doğu Asya ve Pasifik (397 milyon) ve Amerika (282 milyon) olacaktır. 1995 yılına göre pazar payı % 60 olan Avrupa'nın 2020 yılında pazar payının % 46'ya düşeceği tahmin edilse de Avrupa'nın dünyada en fazla turist çeken bölge olmayı sürdüreceği öngörülmektedir (WTO-2008).

Tablo 8: Dünya Turizm Örgütü Turizm 2020 Vizyonu

	Baz alınan Yıl (mily)	Tahmini Gelecek Turist Say (mil)		Pazar Payı (%)		Ortalama yıllık büyüme (%)
		2010	2020	1995	2020	
	1995	2010	2020	1995	2020	1995-2020
Dünya	565	1006	1561	100	100	4,1
Afrika	20	47	77	3,6	5,0	5,5
Amerika	110	190	282	19,3	18,1	3,8
Doğu Asya, P.	81	195	397	14,4	25,4	6,5
Avrupa	336	527	717	59,8	45,9	3,1
Ortadoğu	14	36	69	2,2	4,4	6,7
Güney Asya	4	11	19	0,7	1,2	6,2

136

Kaynak: World Tourism Organization, 2008

WTO 2020 vizyonu bu şekilde öngörülerde bulunurken, Türkiye’de; Türkiye Turizm Stratejisi 2023 belgesi adı altında uzun vadeli bir turizm stratejisi oluşturma yoluna gitmiştir. Bu stratejinin ana hedefi, 2023 yılına gelindiğinde Türkiye’nin, dünyada en çok turist çeken ve en fazla turizm geliri elde eden ülkeler arasında ilk 5’e girmesidir.

Tablo 9: Gelen Yabancı Turist Sayıları (Milyon)

ÜLKE ADI	2008	2009
Fransa	79,3	74,1
ABD	58,0	54,8
İspanya	57,3	52,1
Çin	53,0	50,8

İtalya	42,7	43,1
İngiltere	30,2	28,0
Türkiye	25,0	25,5
Almanya	24,9	24,2
Malezya	22,1	23,6
Meksika	23,6	21,5

Kaynak: UNWTO World Tourism Barometer, Nisan 2010.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 2008 yılında dünya turistlerin en çok ziyaret ettiği ülkeler sıralamasında Türkiye 25 milyon yabancı turist sayısı ile 8'nci sırada yer almaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün yayımladığı son istatistiklere göre Türkiye, 25.5 milyon turistle 2009 yılında gelen yabancı turist sayısında Almanya, Malezya ve Meksika'yı geride bırakarak 7'nci sıraya yükselmiştir.

Dünya Turizm Örgütü'ne göre 2008 yılında patlak veren küresel ekonomik krize rağmen Türkiye, turizm sezonunu başarılı bir biçimde geçiren ülkeler arasında yer almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre 2008 yılında Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı bir önceki yıla göre % 13 artışla 26.431.124'e yükselmiş ve bu rakam 2009 yılında 27.347 977'ye yükselmiştir¹⁰.

Turizm sektöründen elde edilen gelire bakıldığı zaman ise Türkiye 2008 yılında bir önceki yıla göre bir basamak yükselerek yaklaşık olarak 22 milyar dolarla dünyada en çok turizm geliri elde eden ülkeler arasında 9'ncü sıraya yükselmiştir. 2009'da bir önceki yıla göre Turizm gelirleri biraz düşüş göstererek 21,3 milyar dolara gerilemiştir. Dünyada turizmden en çok gelir elde eden ülkelere bakıldığında Türkiye'nin ilk 10 ülke arasında oldukça gerilerde olduğu görülmektedir.

¹⁰ Turizm Geliri ve Gideri, GSMH ve GSYİH, İhracat ve İthalat ile Ortalama Harcamalar, Turizm İstatistikleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kultur.gov.tr/>

Tablo 10: Turizm Gelirleri (Milyar USD)

ÜLKE ADI	2008	2009
ABD	110,1	94,2
İspanya	61,6	53,2
Fransa	55,6	48,7
İtalya	45,7	40,2
Çin	40,8	39,7
Almanya	40,0	34,7
İngiltere	36,0	30,1
Avustralya	24,8	25,6
Türkiye	22,0	21,3

Kaynak: UNWTO World Tourism Barometer, Nisan 2010.

Türkiye 2009 yılında dünyada en çok turist çeken 7'nci ülke konumunda olsa da elde ettiği turizm geliri açısından 9'ncu sırada yer almaktadır. Bu ise bize üst gelir grubuna sahip turist grubunun yanında orta ve alt gelir seviyesine sahip olan çoğunluğun ülkeyi tercih ettiğini göstermektedir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığı zaman Türkiye'nin turistlerden yeterince gelir elde edilemediği görülmektedir. Buna rağmen gelen turist sayısı açısından Türkiye'nin dünyada ilk 10'da yer alması, TRC3 Bölgesi için de büyük avantaj sağlamaktadır. Ülkeye gelen turistlerin Bölge'ye çekilebilmesi, Bölge'nin turizm gelirlerini de arttıracaktır. Böylece ülkenin sahip olduğu zengin turizm potansiyelinin kullanılması, Bölge'de turizme dayalı kalkınmanın gerçekleşmesini mümkün kılacaktır.

2.2.3.1. Mardin'de Turizm

Mardin'in sahip olduğu kültürel ve doğal varlıkların oluşturduğu turizm potansiyelinin geçmişten günümüze çeşitli sebeplerden dolayı yeterince değerlendirilemediği söylenebilir. Bölgedeki mevcut kültür varlıklarının yeterince araştırılmaması, güvenlik ve ulaşım problemlerinin yarattığı sorunlar sebebiyle Mardin'de turizm, geç ele alınmış bir sektör olarak karşımıza

çıkılmaktadır. UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi'ne 1983 yılında imza atan Türkiye, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğu altında birtakım çalışmalar yürütmektedir (Emekli, 2005, s.92). Bu kapsamda Türkiye, Dünya Miras Listesine 9 yeri kayıt ettirmiş ve geçici listede 26 kültür varlığı daha bulunmaktadır. Mardin de, “Mardin'in Kültürel Görünümü” adıyla listede geçici kültür varlıkları arasında yer almaktadır. Güvenlik ve ulaşım problemlerinin geçmişe nazaran belli ölçüde çözülmüş olması, kültür varlıklarının araştırılmasına önem gösterilmesinin yanında son yıllarda Mardin'de çekilen dizi filmlerin kentin tanıtımına ve dolayısıyla turizm sektörünün gelişimine büyük bir ivme kazandırdığı görülmektedir.

2.2.3.1.1. Turizm Varlıkları

Mardin; M.Ö. 4500'lerden itibaren Subari, Sümer, Akad, Babil, Mitaniler, Asur, Pers, Bizans, Araplar, Selçuklu, Artuklu, Osmanlı Dönemlerinden kalma birçok yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Bu açıdan Mardin günümüzde adeta yaşayan bir açık hava müzesini andırmaktadır. Kent, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aday olup Mardin merkez, Midyat merkez, Savur ilçe merkezi ve Dara Ören yeri gibi özgün yapılarıyla kentsel sit alanı olarak tescil edilmiştir. Kentte, Mardin Kalesi, Kız Kalesi (Kalat'ül Mara-Lorna Jurek), Erdemeşt Kalesi, Arur Kalesi, Dara Kalesi (Daras Anastasiupolis), Rabbat Kalesi, Dermetinan Kalesi, Zarzavan Kalesi (Sammachisacane), Savur Kalesi, Aznavur Kalesi, Rahabdium Kalesi (Hafemtay), Merdis Kalesi, (Marin) ve Haytam Kalesi (Turbdin-Dimitriyus), El Nihman Kalesi başta olmak üzere çok sayıda tarihi eserler han ve kervansaraylar bulunmaktadır.

Mardin aynı zaman da hem İslam hem de hristiyanlar için önemli bir inanç merkezi ve bir dinler kentidir. Ulu Cami (Cami-i Kebir), Zeynel Abidin Camii ve Türbesi, Koçhisar Camii (Kızıltepe Ulu Camii), Melik Mahmut (Bab Es Sur) Camii, Abdullatif (Latifiye) Camii, Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Şehidiye Medresesi ve Camii, Sitti Radviyye (Hatuniyye Medresesi), Cihangirbey Zaviyesi, Sultan Musa Türbesi, Mor Behnam (Kırklar)Kilisesi, Meryemana Kilisesi ve Patrikhane, Mor Yusuf Kilisesi (Surb Hovsep), Deyrulzafaran Manastırı (Mor Hananya), Deyru'lumur Manastırı (Mor Gabriyel), Mor Yakup Manastırı (Nusaybin), Midyat Meryemana Manastırı ve Mor Dimet Manastırı önemli dini yapıtlardandır. Örneğin; günümüzde Mardin Müzesi olarak kullanılan bina 1895 yılında Antakya Patriği İgnatios Behnam Banni tarafından Süryani Katolik patrikhanesi olarak yaptırılmıştır.

Mardin kent merkezine 30 km. mesafedeki Dara Harabeleri kentin güneydoğusunda Oğuz Köyü'ndedir. Tarihi belgelere ve arkeolojik kazılara göre Dara eski Mezopotamya bölgesinin en ünlü garnizon kentlerinden biridir. Dara Kent Kalıntıları'nın kayalar içine oyulmuş çevresi 8–10 kilometreyi bulan geniş bir alana yayıldığı ve buralarda mağara evlerin olduğu görülmektedir. Kent kalıntıları içinde kilise, saray, çarşı zindan, tophane, su bendi ve su depoları halen görülebilmektedir. Ayrıca köyün etrafında tarihi Geç Roma (Erken Bizans) dönemine kadar gider kayalara oyulmuş mağara evler bulunmaktadır. Bunlara ek olarak Mardin'de; Gızzelin (İplik Dokuma), Şakolin ve Firiye Mağarası, Midyat Linveyri Şifa, Kefilsannur, Şenköy Kefillelep, Kefilmardin, Hapisnas, Tınat, Savur Kılıt, Kızıltepe Hanika ve Salah, Nusaybin Hessinmeryem ve Sercahan, Mazıdağı Gümüşyuva ve Avrihan, Derik Derinsu, Dırkıp, Haramiye Mağaraları vardır.

Mardin aynı zamanda önemli bir sanat ve zanaat merkezidir. Örneğin; Mardin'de eski çağlardan beri testi-çanak-çömlek, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, kuyumculuk, gümüşçülük (telkari), iğne oyası, Midyat El Nakışı, tohum iğnesi, yorgancılık, oyacılık, boyacılık (Sibbeğ), dericilik (Dabbağ), sabunculuk, dokumacılık, Şal ü Şapık, kilimcilik, halıcılık (yün ve ipek), semercilik, keçecilik, tahta oymacılığı (Kakmacılık), sedef işlemeciliği, Halburculuk (Gürgen işlemeciliği), taş oymacılığı gibi geçmişten günümüze kadar yapılan yöreye has çok sayıda el sanatları icra edilmektedir. Mardin'in ilçelerinden olan Midyat, taş işçiliğinin en güzel örneklerini barındırmakta ve "Midyat Taşı" günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Mardin geleneksel evlerinin en önemli özelliği taş işçiliğidir. Evlerin yapımında kolay işlenebilen sarı kalker taşı kullanılmıştır. Taş evler sert iklime dayanıklı olup evlerin kapı ve pencereleri, sütuncuklar, kemerler ve Mardin'e özgü motiflerle bezenmiştir. Günümüzde telkari diye bilinen gümüş işlemeciliği günümüzde ağırlıklı olarak Midyat ilçesinde Süryani ustalar tarafından icra edilmektedir.

Mardin'in kendine özgü yemekleri, yörede yetişen bitkilerin yardımı ve yaşam tarzının belirleyiciliğiyle geleneksel bir boyut kazanmıştır. Yöreye has baharatlar kullanılarak lezzeti arttırılan geleneksel yemekler arasında, ikbebet (içli köfte), semburek (kapalı Lahmacun), ırok (kızartılmış içli köfte), kibe, kitel raha, kuzu çevirme, kaburga, lebeniyye, ve zerde sayılabilir. Ayrıca Badem Şekeri, Midyat Kavunu, üzümü, Yeşilli Kirazı ve Derik Zeytini Mardin'e özgü ürünlerdendir.

Mardin'de Gümüş Çayı, Çağçağ Suyu ve Savur Çayı'nın yanı sıra Seyhan Deresi ve Yeşilli Gülzar Deresi bulunmaktadır. Savur-Midyat çevresinden ve birçok suyun toplanmasıyla oluşan Çağçağ suyu Karasu ve Beyazsu kaynaklarından beslenir. Dicle ve Fırat nehirlerinin kollarının il topraklarında adeta bir koridor oluşturduğu ve Dicle Vadisi ile Kızıltepe, Mardin ve Nusaybin Ovaları oldukça güzel, bir manzara oluşturmaktadır. Mardin ilçelerinden biri olan Yeşilli, yemyeşil bir vadinin içinde mesire yerleriyle ün salmıştır. Mardin merkeze yakın olan Zinnar Bağları ve Nusaybin İlçesi'ndeki Beyazsu, dağ ve doğa yürüyüşü yapılabilecek yerlerdendir. Nusaybin ve Midyat arasında bulunan Beyazsu, Karasu, merkezde Bakırkırı, Zinnar Bahçeleri, Sultanköy Piknik ve Mesire Bahçeleri, Kızıltepe ilçesinde Gurs Şelaleleri, Savur Meyve Bahçeleri ve Yeşilli Vadisi kamp kurmaya ve piknik yapmaya elverişli alanlardır. Mardin'de tilki, tavşan, keklik, karabatak, çulluk, yaban ördeği ilde yaşayan başlıca yaban hayvanlarıdır.

2.2.3.1.2. Tesislere Giriş ve Konaklama Göstergeleri

Mardin ve çevre illere gelen turistin konaklamasını sağlayacak yatak kapasiteleri dikkate alınarak Bölge'nin yıllar itibari ile İncelendiğinde 2006 yılından 2008 yılına doğru hem Belediye Belgeli Tesislerin hem de Turizm İşletme Belgeli Tesislerin yatak kapasitelerinin artış eğilimi gösterdiği görülmektedir.

Tablo 11: Bazı Düzey 2 Bölgelerinin Yatak Kapasiteleri

Düzey 2 Bölgeleri (Alt Bölgeler)		Belediye Belgeli Tesis	Turizm İşletme Belgeli Tesis	Toplam
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	10909	9712	20621
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	4607	2707	7314
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2929	3490	6419
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	3526	2629	6155
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1350	1553	2903

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı 2008,

Kültür ve inanç turizmi açısından TRC3 Bölgesi ile benzer özellikler gösteren diğer Düzey 2 Bölgelerine bakıldığında, TRC3 Bölgesinin sahip olduğu yatak sayısı bakımından kültür ve inanç turizmi merkezleri arasında en düşük bölge olduğu görülmektedir. Bu durum Şekil 3’de de görülmektedir. 20621 yatak sayısı ile TR71 Bölgesi (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) turizm alanında benzer özellikler gösteren diğer Düzey 2 Bölgeleri arasında en fazla yatak kapasitesine sahip bölgedir.

TRC3 Bölgesi’nde yatak kapasitesinin yıllar içerisindeki dağılımına bakıldığında, yatak sayısında 2006 yılından 2008’e doğru bir artışın olduğu görülmektedir. Fakat bu artışa rağmen mevcut yatak kapasitesinin çok yetersiz olduğu hem sahada yapılan görüşmelerde hem de göstergelerde görülmektedir.¹¹ Tablo 14 ve 15’de yer alan göstergelere göre 2008 yılında Turizm İşletme Belgeli Tesislerin doluluk oranı 24,9 iken, Belediye Belgeli Tesislerde doluluk oranı 24,62’dir. Tesislerin yerli ziyaretçi açısından doluluk oranlarına bakıldığı zaman TRC3 Bölgesinin Türkiye ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Bu da mevcut yatak kapasitesinin yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 12: 2008 yılına ait Tesis Sayıları

İl Adı	Turizm Yatırımı Belgeli	Turizm İşletmesi Belgeli	Belediye Belgeli	Toplam
Gaziantep	12	26	46	84
Adıyaman	2	6	14	22
Kilis	-	1	2	3
Şanlıurfa	5	8	26	39
Diyarbakır	3	14	49	66
Mardin	4	8	12	24
Batman	-	5	1	6

¹¹ Mardin Kent Konseyi-Turizm Komisyonu, Mardin Belediyesi Meclis Toplantı Salonu, 07.06.2010. Kalkınma Kurulu Kültür, Turizm ve Spor İhtisas Komisyonu, Siirt Öğretmenevi, 13.07.2010.

Şırnak	2	1	5	8
Siirt	2	-	4	6
TRC3	8	14	22	44
Gap	30	69	159	258
Türkiye	772	2.566	7.064	10.402

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı,2008.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi GAP illeri arasında Gaziantep bölgede en fazla tesise sahip olan ildir. Toplamda TRC3 Bölgesi'ndeki tesisler toplamı, GAP Bölgesi'nde yer alan tesislerin toplamının % 17,1'ni oluşturmaktadır. TRC3 Bölgesi'nde Mardin toplamda 24 tesis ile ilk sırada yer alırken Batman'da Turizm Yatırımı Belgeli Tesis bulunmazken, Siirt'te de Turizm İşletme Belgeli tesis yoktur.¹²

Tablo 13: 2008 yılına ait Belediye Belgeli ve Turizm İşletme Belgeli Tesislerin Yatak Kapasiteleri

İl Adı	Belediye Belgeli Tesislerde Yatak Kapasitesi	Turizm İşletmesi Belgeli Tesislerde Yatak Kapasitesi
Mardin	757	807
Batman	64	709
Şırnak	376	37
Siirt	153	-
TRC3	1350	1553
GAP	7805	7672
TR	397684	567470

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı,2008

¹² Turizm Yatırım Belgeli Tesisler: Hazine Müsteşarlığı'ndan yatırım teşvik belgesi alabilmek için Turizm Bakanlığından Turizm Yatırım Belgesi alan tesisler. Detaylı Bilgi için: Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü
<http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr>

Tablo 14: Turizm İşletme Belgeli Tesisler

	Tesis Geliş Sayısı			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Mardin	604	41337	47351	1,50	1,40	1,40	3,10	20,17	23,27
Batman	509	43494	44003	1,80	1,60	1,60	0,36	26,14	26,50
Şırnak	-	4012	4012	-	1,00	1,00	-	29,63	29,63
Siirt	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TRC3	6523,0	88843,0	95366,0	1,52	1,48	1,48	1,78	23,12	24,90
TR	13647606	11285396	24934002	4,20	1,80	3,10	37,71	13,80	51,51

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.

Tablo 15: Belediye Belgeli Tesisler

	Tesis Geliş Sayısı			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Mardin	1944	33894	35838	1,3	2,2	2,1	0,9	26,4	27,3
Batman	-	6150	6150	-	1,0	1,0	0,0	26,3	26,3
Şırnak	2625	23297	25922	1,2	1,0	1,0	2,3	16,9	19,3
Siirt	832	11828	12660	1,5	1,0	1,0	2,3	21,2	23,4
TRC3	5401	75169	80570	1,3	1,5	1,5	1,4	23,1	24,6
TR	4115212	11468804	15584016	4,1	1,7	2,3	13,3	15,6	28,9

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere; yerli turistlerin TRC3 Bölgesi'nde ortalama kalış süreleri Türkiye ortalamalarına yakın ancak yabancı turistlerin ortalama kalış süreleri Türkiye ortalamalarının altındadır. Özellikle yabancı turistlerin Bölge'de kalış sürelerinin düşük olmasının hizmet kalitesinin düşüklüğü, turizmdeki çeşitliliğin azlığı ve eğlence yerlerinin çok kısıtlı olmasından

kaynaklandığı söylenilebilir. Mardin'de Belediye Belgeli Tesislerde yerli turistlerin kalış süresi Türkiye ortalamalarının üstünde olup Turizm İşletme Belgeli Tesislerde ise bu oran daha düşüktür.

TRC3 Bölgesi içerisinde Turizm İşletme Belgeli ve Belediye Belgeli İşletme Tesislerine toplam geliş sayısı bakımından Mardin 83.189 giriş sayısı ile ilk sırada yer alırken, Batman 50.153 ile ikinci sırayı, Şırnak 29.934 ile üçüncü sırayı ve Siirt 12.660 giriş sayısı ile son sırada yer almaktadırlar. Türkiye'de ise toplam giriş sayısı 40.518.018'dir.

2.2.3.1.2. Turizm Sektörüne Yapılan Kamu Yatırımları

Türkiye'de turizm sektörüne yapılan yatırımların toplam kamu yatırımları içerisindeki payının %1'in altında olduğu görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri turizmde yatırımların kamudan özel sektöre yönelmesinden kaynaklanmaktadır. Özel sektörün turizmde kendini daha çok hissettirmesiyle, 2001 yılından itibaren sektöre yapılan kamu yatırımlarının bir düşüş gösterdiği görülmektedir.

Tablo 16: 2008, 2009, 2010 yıllarında Düzey 2 Bölgelerinde Turizm Sektörüne Yapılan Kamu Yatırım Miktarları

Düzey 2 Bölgeleri (Alt Bölgeler)		2008	2009	2010	Toplam
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	749.000	2.486.538	5.131.287	8.366.825
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	670.000	2.990.385	2.459.320	6.119.704
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	70.000	86.538	998.521	1.155.059
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	30.000	182.692	147.929	360.621

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı 2008,

Turizm çeşitliliği açısından benzer özellikler gösteren TRC3 Bölgesi ve diğer Düzey 2 Bölgeleri ile karşılaştırma yapıldığında Bölge'nin kamu yatırımlarından diğer bölgelere göre oldukça düşük bir pay aldığı görülmektedir. 2008, 2009 ve 2010 yılları içerisinde TRC3 Bölgesi'ne yapılan kamu yatırımları toplamı 360.621 TL olup bu, TR71, TR72, TRC2 ve TRC3 Bölgeleri'ne yapılan toplam kamu

yatırımlarının sadece %2'sine karşılık gelmektedir. Özel sektörün yeterince yatırım yapmadığı TRC3 Bölgesi'ne göre diğer bölgelerin daha avantajlı olduğu düşünüldüğünde, Bölge'de turizm sektörüne yapılan kamu yatırımlarının daha da artırılması gerekmektedir. Bu açıdan bölgede turizm sektörünün geliştirilebilmesi ve canlı tutulabilmesi için özel sektör yatırımlarının yanı sıra kamu yatırımlarının da sektörün dinamiklerini harekete geçirecek şekilde desteklenmesi gerekmektedir.

2.2.3.1.3.Mardin'deki Turizm İşletmelerinin Genel Durumu

Tablo 17'de da görüleceği gibi, Mardin ilinde bir adet 5 yıldızlı otel ve üç adet 4 yıldızlı otel; Midyat ve Kızıltepe ilçelerinde de birer adet 4 yıldızlı otel inşaat halindedir. Mardin'in yöresel yaşam tarzına göre uyarlanmış ve bölgeye gelen turistin daha çok ilgisini çekecek şekilde tasarlanmış butik otellerinin sayısı da yıldan yıla artmaktadır. Şu anda Mardin'de 3 tane, Midyat'ta da bir adet butik otel faaliyette olup Midyat'ta da 1 tane butik otelin inşaatı henüz devam etmektedir.¹³

Tablo 17: Mardin'de Bulunan Yıldızlı Otel Sayıları

	Mardin
5 yıldızlı otel	1
4 yıldızlı otel	3
3 yıldızlı otel	3
2 yıldızlı otel	1

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri, 2008

Tablo 18: Mardin'de Bulunan Seyahat Acenteleri

Sınıfı	A			B			Genel Toplam
	Merkez	Şube	Toplam	Merkez	Şube	Toplam	
Mardin	5	4	9	1	-	1	10

Kaynak: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB), 2009

¹³ Mardin Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, 2008

Turist çekme açısından turizm sektöründe çok önemli yeri olan seyahat acentelerinin sayısından çok nitelikleri önem taşıdığından, ildeki mevcut seyahat acentelerinin de büyük çoğunluğunun sadece bilet kesme işlevi üstlendiği düşünülecek olursa, ildeki seyahat acentelerinin nitelik ve nicelik açısından bölgenin turizm yükünü kaldıramadığı görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mardin; turizm, imalat sanayi, sınır ticareti, tarım, enerji, yer altı ve yer üstü kaynakları açısından yüksek bir potansiyele sahiptir. Bölge gerek coğrafi konumunun sağladığı avantajlar ve gerekse de tarihi, kültürel, turistik ve tarımsal varlıklarının oluşturduğu kendine has yapısı ile rotasını uluslararası rekabet edebilirlik ve markalaşma yönünde belirlemelidir. Yukarıda sıralanan veriler ışığında bu gelişmelerin Turizm Sektörünün öncülüğünde gerçekleştirilebileceği açıktır. Bu aşamada turizm sektörünün canlandırılabilmesi için yapılması gerekenleri şöyle sıralayabiliriz:

Kültür ve İnanç turizmi açısından önem arz edecek tarihi yapıları barındıran Mardin'de, kültürel mirasın açığa çıkarılması ve korunması için çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi ekseninde, Mardin yeni inanç ve kültür merkezlerinden biri seçildiği, bu amaçla ilde gerekli düzenlemeler, altyapılar ve tanıtım çalışmaları yapılacağı, GAP Eylem Planı'nda belirtilmiştir. GAP Bölge Kalkınma Planı Uygulama Programı kapsamında "Antik Kentten Yeniden Yerleşime Dara" projesi yürütülmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından özel bir şirkete hazırlatılan "GAP Bölgesi Turizm Envanteri ve Turizm Geliştirme Planı"nda "Dara-Anastasiopolis", Mardin'in en önemli arkeolojik kaynağı olarak görülmektedir.

Tanıtım ve el sanatlarına yönelik "Mardin'de Anadolu Kültür Bileşenleri İçinde Süryani Yaşam Biçiminin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Açısından İncelenmesi" adlı proje, telkari işçiliğinin geliştirilmesi, tanıtıma yönelik bilgilendirme panoları, Mardin Rehberi, yine Mardin ili için kültür ve inanç turizmini canlandırmak amacı ile Deyrulzafaran Manastırı restorasyonu ve Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi'nin oluşturulması gibi projeler yürütülmektedir.

Son yıllarda Mardin'de sosyal ve ekonomik hayatı canlandıran etkinliklerde bir artışın olduğu gözlenmektedir. Her sene GAP Bölgesi

illerinden birinde gerçekleştirilmesi düşünölen ve hedef kitlesinin; başta GAP Bölgesi il ve ilçelerindeki gençlerden, yurt içinden ve yurt dışından gelen gençlerden, gençlik STK'larından ve gençlik alanında çalışan gönüllü ve profesyonellerden oluşın Gapgenç Festivali'nin ilki 08-11 Mayıs 2009 tarihleri arasında Mardin'de, gerçekleştirilmiştir. Festival, bölgedeki gençler ile ulusal ve uluslararası gençler arasında kültürlerarası bir diyalog oluşturan ve karşılıklı etkileşimi sağlayan, gençlik turizminin de gelişmesine katkı sunan önemli bir etkinliktir. Yine kültürel ve sanatsal açıdan büyük önem taşıyan Mardin Bienali'nin tanıtım çalışmaları 21-26 Ekim 2009'da yapılmış, GAP İdaresi Başkanlığı ve Mardin Valiliği'nin desteği ile 4 Haziran- 5 Temmuz 2010 tarihleri arasında Mardin Bienali düzenlenmiştir. 30'u yabancı 61 sanatçının eserlerini buluşturan Mardin Bienali, İstanbul ve Sinop'tan sonra Türkiye'nin bir diğeri bienali olma unvanına sahiptir. Mardin Sabancı Kent Müzesinde, 20 Haziran - 04 Temmuz 2010 tarihleri arasında, 40 farklı bilim adamı, yazar ve sanatçı tarafından GAP Kültür Birliği kapsamına giren illerde, lise kuşağından seçilen üst düzey yeteneklere atölye eğitiminin verileceği Akademi GAP'ın açılışı yapılmıştır.¹⁴ 2010 Eylül ayında Mardin'de tanınmış modacı Cemil İpekçi tarafından yapılmış olan defile büyük ilgi uyandırmış ve çok sayıda tv kanalının canlı yayımı Mardin için eşsiz bir reklam aracı olmuştur.

Kültür ve inanç turizminin çarpan etkisinin, diğeri bir turizm çeşidi olan deniz, kum ve güneş turizminin çarpan etkisinden daha fazla olduğu bir gerçektir. Deniz turizmi profilindeki turist, vaktinin çoğunu otelde ve denizde geçirirken, kültür turizmi için gelen turist, vaktinin çoğunu dışarıda geçirmektedir. Bu nedenle, kültür ve inanç turizmi açısından ciddi bir potansiyel barındıran Mardin, gelen turistlerin daha çok harcama yapması açısından avantajlı durumdadır. Bölgeye has ürünler ilgi çekmekte, bu durumdan Bölge esnafı da kazanç sağlamaktadır. Bölgeye özgü ürünlerin markalaşmasıyla bu alandaki kazanç ve dolayısıyla turizm gelirleri artacaktır.

Mardin'in tarih boyunca farklı uygarlıkları bünyesinde barındırmasından kaynaklanan kültürel zenginliğinin doğru yerlerde kullanılması, Bölge'nin kalkınmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu katkının Bölge'de geniş bir alanda kendini hissettirmesi kültür ve inanç turizminin yanında, termal turizm, gençlik turizmi, iş turizmi, Kongre ve fuar turizmi, doğa yürüyüşleri, vb. alternatif turizm çeşitleriyle sektörün çarpan etkisi daha geniş bir alana

¹⁴ <http://www.gapkulturturizm.gov.tr/>

yayılabilecektir. Böylece emek yoğun olan ve birçok alanda istihdam yaratan sektörden il daha iyi faydalanacaktır.

Mardin'deki tesisler hizmet kalitesi ve hizmet çeşitliliği açısından Türkiye'deki gelişmiş illerde bulunan diğer tesislere göre yetersiz olduğu görülmektedir. Şehirde turizm sektörüne yönelik eğitim veren lise, Meslek Yüksek Okulu ve Lisans Eğitimi veren Turizm İşletmecilik ve Otelcilik Yüksek Okulu'nun dışında, Valilik ve Belediye destekli sektörde çalışanlara ve esnafa yönelik kısa süreli kurs ve seminerler verilmelidir.

Yiyecek ve içecek hizmeti veren tesislerin çoğunda fiyat listesi bulunmamaktadır. Bu tesislerdeki çalışanların iş kıyafetleri, yiyecek ve içecek üretim yerleri hijyen kurallarına uymamaktadır. Tur düzenleyen seyahat acenteleri; konaklama tesislerinin çoğunda kalifiye personel eksikliği, tesis sayılarında ve yatak kapasitelerinde, yetersizlikler tespit etmektedir.¹⁵

Bölge'de tescil edilmiş taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanları dışında henüz tescil edilmemiş, arkeolojik kazı çalışmalarıyla ortaya çıkacak kültür varlıkları da mevcuttur. Bu çalışmaların hızla sonuçlandırılması için hükümet nezdinde girişimlerde bulunulmalıdır.

Mardin kenti; doğal sermayesi olan zengin tarihi ve kültürel mirasını, jeo-stratejik konumu ile birleştirerek; akılcı, yenilikçi ve katılımcı bir yaklaşımla etkin ve sürdürülebilir projeler ile; yeniden üretim, ticaret ve medeniyet merkezi olmayı başarmalıdır.

Kaynakça

- Aydın, S. Emiroğlu, K. Özel, O. Ünsal, S. (2006). *Mardin; aşiret-cemaat-devlet*, İstanbul.
- Cöhce, S. (2008). *Türk hâkimiyetine geçiş döneminde Mardin ve çevresi*, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, Mardin:
- Balkundi, P. & Kilduff, M. (2006). The ties that lead: a social network approach to leadership. *Leadership Quarterly*, London.
- Cohen, D. & Prusak, L. (2001). *Kavrayamadığımız zenginlik, kuruluşların sosyal sermayesi*, İstanbul: Mess Yay..
- Emekli, G. (2005). Avrupa Birliği'nde turizm politikaları ve Türkiye'de kültürel turizm, Türkiye'de kültürel turizme ilişkin yapılan çalışmalar, *Ege Coğrafya Dergisi*, (Cilt 3) Sayı:18.
- EUROSTAT. (12.08.2012).

¹⁵ Mardin Kent Konseyi-Turizm Komisyonu, Mardin Belediyesi Meclis Toplantı Salonu, 07.06.2010. Kalkınma Kurulu Kültür, Turizm ve Spor İhtisas Komisyonu, Siirt Öğretmenevi, 13.07.2010.

- ADNKS Nüfus Sayımı. (TÜİK, 2008).
- Sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması çalışması. (DPT, 2003).
- Bölgesel göstergeler. TRC3. (TÜİK, 2008).
- Bölgesel istatistikler. (TÜİK, 2001).
- İller arası rekabetçilik endeksi çalışması. (URAK, 2008-2009).
- Dış ticaret istatistikleri. (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2012).
- Sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması çalışması. (DPT 1996, 2003).
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği. (TÜRSAB, 2012).
- Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı. (TRC, 2012).
- World Tourism Barometer. (UNWTO, Nisan 2010).
- World Tourism Organization. <http://www.world-tourism.org/facts/2020.html>
- Turizm Geliri ve Gideri, GSMH ve GSYİH, İhracat ve İthalat ile Ortalama Harcamalar, Turizm İstatistikleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kultur.gov.tr/>
- Mardin Kent Konseyi-Turizm Komisyonu, Mardin Belediyesi Meclis Toplantı Salonu. (07.06.2010).
- Kalkınma Kurulu Kültür, Turizm ve Spor İhtisas Komisyonu, Siirt Öğretmenevi. (13.07.2010).
- Turizm Yatırım Belgeli Tesisler: Hazine Müsteşarlığı'ndan yatırım teşvik belgesi alabilmek için Turizm Bakanlığında Turizm Yatırım Belgesi alan tesisler. Detaylı Bilgi için: Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>
- Mardin Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü. (2012). <http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/>
- Mardin Kent Konseyi-Turizm Komisyonu, Mardin Belediyesi Meclis Toplantı Salonu. (07.06.2010).
- Kalkınma Kurulu Kültür, Turizm ve Spor İhtisas Komisyonu, Siirt Öğretmenevi. (13.07.2010).
- <http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=MRlhP5gfGD05Lq0k3yD9t393MzhVFmrvYQy43hyPb3L2lbrjyQn!-1289838658>
- <http://www.mardin.gov.tr/turkce/tarihi/tarihcetarihdekiyeri.asp>